

Marek Jakoubek – Lenka Budilová (eds.): Cikánské skupiny a jejich sociální organizace

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2009, 359 s. ISBN 978-80-7325-178-9

Péčí pracovníků Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni Lenky Budilové a Marka Jakoubka vyšla další pozoruhodná publikace, věnovaná problematice romologických (nebo výstižněji v této souvislosti „cikanologických“) výzkumů. Editori v ní navazují na snahu seznámit české odborníky i další zájemce prostřednictvím svých vlastních překladů s výsledky bádání renomovaných i mladých evropských autorů a zároveň jim umožnit srovnání se starší i současnou produkcí českou: tentokrát spojuje tuto různorodou řadu badatelů velmi aktuální, klíčové téma – sociální organizace „cikánských skupin“, jejich vnitřního uspořádání i vzájemných vztahů. Na první pohled, ale zejména poté, co se čtenář hlouběji zamyslí nad jednotlivými texty, je jasné, že existuje řada úhlů pohledu na sledovanou tematiku, pokus o komparaci rozdílných odborných a metodických přístupů k jejímu zkoumání může vyznít poněkud chaoticky. Předkládaná recenze si proto nečiní nárok na vyčerpávající a ucelený názor na publikaci jako celek, autorka se pokouší spíše o formulaci několika postřehů, kritických glos a názorů na základě vlastní badatelské zkušenosti v oboru historických věd. Z toho důvodu také zmiňuje zejména ty studie ze sborníku, které jsou jí bližší buď z hlediska teritoriálního (oblast střední Evropy), nebo metodického.

Co alespoň zčásti zasvěceného čtenáře publikace napadne nejdříve, je jistá „mimoběžnost“, roztržitost přístupů jednotlivých příspěvků v oblasti terminologie, metodologických východisek i metodických postupů. Z metodologického hlediska je snadno vysvětlitelná rozdílným odborným zaměřením autorů, mezi nimiž jsou (nejpočetněji) zastoupeni sociální (kulturní) antropologové, ale také filologové, sociologové, etnologové, romisté, případně další odborníci. Různorodost jejich pojetí je možno považovat spíše za výhodu, neboť umožňuje zkoumat jedno téma různými úhly pohledu. Má-li se ovšem plně etablovat multidisciplinární přístup ke zkoumání romských skupin, pak by se „romologové“ a romisté měli podle mého názoru dohodnout alespoň na dvou základních předpokladech:

a) Že si vzájemně vyjasní a pokusí se sjednotit odbornou terminologii (dosud stále volně a mnohdy nepřesně užívané termíny komunita, etnikum, etnická skupina, nomádismus apod.) Nemám přitom na mysli to, co editoři již v úvodu oprávněně kritizují – totiž snahu směřovat zcela rozdílné skupiny pod jeden pojem (Romové, Cikáni). Sjednotit lze podle mého názoru užívání neutrálních, obecných pojmů a charakteristik, které se netýkají pouze romských skupin, ale kulturologie jako celku.

b) Že budou pozorně číst, promýšlet, citovat díla svých kolegů z vlastního oboru i z ostatních příbuzných oborů a zaujímat stanovisko k jejich poznatkům a závěrům. První část tohoto požadavku možná působí na první pohled absurdně, ale jednotlivé studie zejména starších autorů z oblasti střední a východní Evropy, obsažené v recenzované publikaci, svědčí o jeho naléhavosti. To, že neznají někteří z našich

badatelů západní literaturu, případně nejsou připraveni přijat náročnou terminologii kulturní antropologie, se dá vysvětlit i pochopit. Jak je ale možné, že prezentují své poznatky jako pouhý výsledek vlastních výzkumů, aniž by reflektovali, že ke stejným, podobným (či odlišným) závěrům dospěla řada jiných autorů, k jejichž publikacím měli přístup? V posuzované knize to platí např. o J. Marušiakové, která cituje starší autory z východní Evropy, ale úplně opomíjí literaturu vzniklou po roce 1990. Dokonce i Angličan W. Guy, jehož díla si jinak velmi vážím, ve svých reminiscencích na vlastní výzkumy na Ostravsku a Slovensku z počátku sedmdesátých let vykazuje neznalost současné české produkce. Ani I. M. Kamiński ve své pozoruhodné historicky zaměřené studii (viz dále) nepovažuje za potřebné alespoň zmínit literaturu zachycující situaci v ostatních zemích sovětského bloku ve sledovaném období.

Editori usnadňují orientaci čtenáře v jednotlivých příspěvcích úvodním slovem, v němž stručně charakterizují autory i jejich přístup k dané problematice. V podstatě souhlasím např. s jejich hodnocením příspěvků maďarských autorů, z nichž zejména Péter Szuhay (Sebeidentifikace romských etnických skupin a jejich vnímání jiných romských skupin, s. 169-176) mne zaujal nejen tím, že zdůrazňuje rozdíly mezi jednotlivými skupinami, ale činí to navíc stručně a jasně. Na rozdíl od něj mladá dvojice Kata Horváthová a Czaba Prónai (Mezi špinavostí a úzkostlivostí..., s. 177-192) se podle mne poněkud zaplétá do různých interpretací, které zachytila ve výzkumu. Nemohu souhlasit např. s odmítnutím historické metody, a to i v podobě oral history (s. 183) – jejich čistě antropologický pohled místy postrádá logické souvislosti. Domnívám se, že řada historiků už prokázala, že i s velmi omezeným okruhem pramenů lze pracovat tak, aby byl výsledek použitelný pro obory vycházející ze současných výzkumů.

Ostatně to podle mého názoru přesvědčivě dokládá již zmíněný příspěvek Poláka Ygnacy-Marka Kamińskiego. (Dilema moci: interní a externí vůdcovství. Romové v Polsku, s. 121-153) Autor podává pro české badatele velmi zajímavý přehled historie romských skupin, který přesahuje vlastní hranice dnešního Polska a ukazuje i na vztahy k sousedům, zejména na Slovensko. Zpřesňuje celou řadu údajů o tzv. polska Roma (původní místní skupiny) a Romech karpatských, kteří se podle něj později rozdělili na polské bergitka a slovenské Romy. Na rozdíl od jiných autorů (např. Maďaři Kamil Erdős a zmiňovaná K. Horváthová a C. Prónai) od nich jasně odděluje skupiny olašských kočovníků, kteří se rozšířili na území střední Evropy až v poslední třetině devatenáctého století. Velmi zajímavá je pak další pasáž věnovaná vývoji externího a interního vůdcovství, právního systému a dalších znaků zejména u kočovných Kalderašů (měditepců) v letech komunistického režimu. Zatímco Lovaři putující do roku 1958 po území ČSR se prakticky ocitli bez původních zdrojů obživy (handlování s koňmi), si totiž tito kočovníci udrželi nejen tradiční zvyky a jazyk, ale také obživné aktivity až do druhé poloviny 20. století. Právě to jim umožňovalo i do jisté míry účinnější obranu před komunistickými asimilačními tlaky. Kupodivu i politika vládnoucí strany se v Polsku dost výrazně odlišovala od ČSR, i když také sledovala asimilaci (např. ještě

koncem padesátých let se snažila proniknout prostřednictvím přirozených vůdců do vnitřní struktury kočovných táborů, k definitivnímu zákazu kočování došlo až v roce 1964). Kamiński však poukazuje na celou řadu dalších jevů, které česká historie ani etnologie zatím nezkoumala – např. principy vůdcovství v tzv. vitsa a natsia aj. V této souvislosti mi připadá ovšem nedostatečně podložené autorovo tvrzení, že koncem padesátých let se mohl stát členem tábora kdokoli na základě rasy. Olaští Romové v ČSR představují dodnes značně uzavřenou skupinu, např. porušení principů endogamie je dosud výjimečné. Jak jsem už uváděla, je škoda, že se autor nepokusil své výstupy alespoň v odkazech srovnat s dnes již poměrně bohatou produkcí českou a slovenskou.

Srovnání v tomto směru do jisté míry umožňuje sám posuzovaný sborník. V něm se ze slovenských a českých autorů objevují jména (dosud často opomíjené) antropoložky Márie Dubayové, etnoložky Evy Davidové, demografky Květy Kalibové, kulturních antropologů Rastislava Pivoně, Michala Růžičky a Lucie Plavjanikové i samotných editorů, v závěrečném esejí pak „nezávislého autora“ Antonína Ferka. První z nich, předčasně zesnulá M. Dubayová, je zastoupena reprintem textu, který se věnuje vztahům uvnitř i vně romské rodiny, zejména výběru manželského partnera. (Rómska rodina na Slovensku, s. 195-205) Eva Davidová (Mezigenerační změna: ke ztrátě dvou generací Romů v uplynulém půlstoletí v důsledku poválečné migrace a asimilačních tlaků v 50. – 60. letech 20. století, s. 236-265) líčí na příkladu poměrně dobře integrovaných českokrumlovských rodin, jakým způsobem došlo vinou asimilačních snah komunistického režimu k deformaci životních hodnot a přerušení kontinuity přirozeného vývoje romských příbuzenských společenství. Vychází přitom podobně jako Dubayová z rozsáhlých vlastních terénních výzkumů, bohužel, ani ona nevyužívá možností srovnání a odkazu na texty, které shodou okolností mj. i k této otázce již ve svých dřívějších sbornících publikovali editoři posuzované publikace. Na problém nedostatečné znalosti historických souvislostí narazíme i v článku K. Kalibové (Demografické charakteristiky Romů ve vybraných zemích střední a východní Evropy, s. 214-237). Nepřesná je zejména úvodní část, v níž autorka tvrdí, že maďarští a slovenští Romové žijí z velké části usedle od 18. století (s. 222), předtím se vyznačovali „tradičním kočovným způsobem života“. S tvrzením o někdejších kočováním všech Romů se ovšem můžeme setkat u řady autorů, nerozlišujících vynucený, vesměs chaotický pohyb „tuláků“ bez domova či cesty polousedlých řemeslníků za obživou od nomádství. (Opět jeden z příkladů, jak jsme si dosud neobjasnili význam a obsah běžně užívaných termínů).

Velmi zajímavý je bezesporu pokus Rastislava Pivoně poukázat na to, že pojem „rituální nečistoty“ není vlastní pouze Romům (resp. také Židům), setkáme se s ním běžně i v historii majoritních společenství. V zásadě má samozřejmě pravdu, jeho údaje lze dokonce rozšířit i o skutečnost, že etnologové se v některých částech jižní Moravy ještě ve 20. století setkali s uzavřenými sňatkovými oblastmi (několik blízkých vesnic svázaných endogamií, tedy vlastně příbuzenskými svazky; jiné sousední skupiny jsou považovány za nepřátelské). Přesto jsem poněkud skeptická

k závěrečné části Pivoňovy studie, v níž naznačuje, že pojem rituální čistoty u Romů nemusí pocházet z indického kastovního systému (nebo naopak – že „indická“ klasifikace či kategorizace společnosti ...se musela dotýkat celé evropské společnosti – s. 208). Ve skutečnosti je určitý typ kastovnictví zřejmě běžný v každé tradiční, uzavřené společnosti, jak to už před léty ve svých výzkumech prokazoval např. Miklucho-Maklaj. Doklady z doby českého středověku však podle mého názoru spíše prokazují, že v oblasti ekonomické se týkaly zákazy kontaktů pouze některých skupin zaměstnání (pohodný, kat), zdaleka nebyly rozšířeny v takové míře jako u tradiční romské skupiny zejména na pravidla komensality. V každém případě by bylo třeba tento podnět brát v úvahu a věnovat mu mnohem hlubší badatelskou pozornost.

Množství zajímavých postřehů i pro historický výzkum přinášejí závěrečné kapitoly editorů (Trojgenerační model transformace sňatkových vzorců v cigánské skupině, s. 286-304) a jejich žáků Lucie Plavjanikové a Michala Růžičky. (Socio-prostorová dynamika příbuzenství v cigánské osadě, s. 305-325) Oba příspěvky jsou založeny na dlouhodobých výzkumech ve slovenských romských osadách, prováděných stacionární metodou a doplněných názornými grafy vztahů mezi příbuznými v uzavřené skupině. Mimo jiné prokazují, že dnešní slovenská romská osada nepředstavuje uzavřený příbuzenský celek, preferovaní partneři pocházejí z několika osad na Slovensku, ale také ze sítě lokalit v českých zemích, kam přicházeli členové původních komunit po roce 1945. Podrobněji rozebírají zejména principy a reálnou funkci tzv. svazku „pre čeranki“ (výměnou) a příbuzenské svazky, které na základě složitých kombinací několikanásobného příbuzenství vznikají. Ze studie Plavjanikové a Růžičky pak můžeme vyvodit hlubší porozumění „dynamice a změnám v organizaci cigánských osad, ke kterým může docházet vlivem vnějších faktorů“. (s. 323) Pokud se pokusíme proniknout hlouběji i do historicky starších období vývoje romských osad a městských ghett od roku 1945 (což nám samozřejmě neumožní dosud převážně využívané archivní prameny, jistou naději snad skýtá např. metoda oral history), pomůže nám to zřejmě mnohem lépe pochopit význam a roli sňatkové strategie romských skupin. Současný výzkum naznačuje, že tyto metodické postupy mohou objasnit mnohé dosud nedostatečně prozkoumané rysy tradiční romské kultury a reálné možnosti její integrace s kulturou majoritní. Tím samozřejmě zdaleka nejsou vyčerpány všechny podněty a možnosti, které otevírá před dalším historickým bádáním celý posuzovaný sborník.

Za zmínku stojí samozřejmě i půvabné závěrečné Addendum Antonína Ferka (Ztraceno v překladu, s. 326-332), v němž autor esejisticky uchopil různé výklady a posuny významu termínů degeš, gádžo apod. Editoři nás jeho připojením (stejně jako v předcházejících sbornících) přesvědčují o tom, že literární forma mnohdy umožňuje daleko snadněji pochopit složité kulturní vztahy než odborná studie, tváříci se přísně vědecky.

Editoři připojili dále též anglická resumé všech uváděných studií a stručné medailonky jejich autorů. Možná by stálo za úvahu, zda by formální stránce

podobných kolektivních monografií (což myslím lépe vystihuje monotématický charakter knihy než termín sborník) neprospěly další dodatky – např. rejstříky a přehledný seznam příslušné literatury. Až na tuto drobnou připomínku je ovšem třeba vyzvednout mimořádně kvalitní stylistickou úroveň a velmi pečlivou editorskou i překladatelskou práci M. Jakoubka a L. Budilové (která vyniká ve srovnání s řadou současně vycházejících historických i jiných odborných studií, v nichž se to hemží překlepy, nepřesnostmi, ba přímo nonsensy v odborné terminologii). Za to nezbyvá než poděkovat a přát si, aby jejich záslužná práce stejně úspěšně dále pokračovala.

Nina Pavelčíková